

УДК 1: [504:001.18]

Наталія Годзь

ЧАС ТА ЙОГО ОСЯГНЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКИХ ТВОРАХ З ПОЗИЦІЇ ФУТУРОЛОГІЇ

У статті продовжується тематика філософських розмислів над питаннями майбутнього та минулого природи взагалі та людства в особистості. Аналіз предмету «футурологія» з позицій філософії дозволяє систематично та якісно формувати уявлення про рух наукових концепцій при дискутуванні з приводу можливостей та перспектив сучасної екології та особливо – філософії екології. Порушується проблема міждисциплінарності означеного кола досліджень. Пропонується ввести до наукового використання термін «екологічна футурологія».

Ключові слова: передбачення, прогнозування, філософія природи, футурологія, час, екологія.

Godz N. The Time and his comprehension philosophical works from position of futurology

In the offered article we continue the analysis of the subject philosophical reflections above the questions of the future and the past of nature in general and humanity in particular. Analysis of object «futurology» coming from position philosophy, allow systematic and high-quality to form presentations about motion and formation of new scientific conception at discussing in relation to possibilities and prospects of modern ecology and especially philosophy of ecology. An author touches questions related to the problem of inter-disciplinary of the adopted circle of researches. It suggested to enter in scientific society a term «Ecological futurology».

Key words: Foresight, prognostication, philosophy of nature, futurology, time, ecology.

Годзь Н. Время и его осмысление в философских произведениях с позиции футурологии

В статье продолжается тематика философских размышлений над вопросами будущего и прошлого природы вообще и человечества в частности. Анализ предмета «фу-

турология» исходя из позиций философии позволяет систематично и качественно формировать представления про движения и образование новых научных концепций при дискутировании относительно возможностей и перспектив современной экологии и особенно философии экологии. Автор касается вопросов, связанных с проблемой междисциплинарности названного круга исследований. Предлагается ввести в научный дискурс термин «экологическая футурология».

Ключевые слова: *предвидение, прогнозирование, философия природы, футурология, время, экология.*

Наші дії на тлі природних процесів відбуваються та стають значущими завдяки впливу часу. Час як філософська категорія володіє даром означувати форми буття речей, саме через призму часу ми маємо змогу оцінювати та бачити не лише форми буття речей, але й оцінювати зміни, які відбуваються взагалі. Час розуміється як категорія певної структури, а саме – послідовна та протяжна, одномірна та незворотна. У часі, завдячуючи особливості людської свідомості та породженого цією особливістю такої форми буття, як духовне буття, розкрилася ще одна особлива чаруюча та тривожна властивість – можливість подумки, хай і примарно на рівні думки мандрувати крізь час, уявляти майбутнє та минуле. Як наша фантазія, так і наша наукова думка для плідного існування потребує постійних *«подорожей у часі»*. Дія та життєдіяльність кожного з нас немовби *«прив’язана»* до часу. Окрім цього, ця дія пов’язується також і з потребою вибору, яке, своєю чергою, пов’язано з відповідальністю за наслідки. У свій час С. Кьєркегор не тільки помітив цей феномен, але й присвятив цьому свої філософські розмисли: Герой, який став скándалон свого часу в наслідок свого усвідомлення, що він постає парадоксом, що не піддається розумному поясненню, впевнено відповідає своїм сучасникам: *«Майбутнє покаже, що я мав рацію»* [6, с. 60]. Таким чином, ми наближуємося до розуміння важливості передбачення та прогнозування, а також повному усвідомлюємо вплив феномену часу в аналізі предмета філософії екології й особливо екологічної футурології. Відкриваючи на новому рівні значимість цієї категорії у світлі екологічної та футурологічної проблематики, відповідно ми ближче приймаємо до розуміння ефект змін, послідовних перемін та роль ефекту випадковості у природних та відповідно екологічних системах (великих та малих, частиною є й ми самі – як творці, так і як залежні учасники процесів), оскільки однією з головних функцій глобальної еко-

логії є аналіз та розгляд змін як у природних, так і в соціальних та технологічних системах не тільки виходячи з позиції динаміки й у проекції часу «уперед» та «зараз», але й у аналізі минулого. Оскільки «початок» та «кінець» у природних, екологічних системах не тільки виходячи з позиції динаміки й у проекції часу «уперед» та «зараз», але й у аналізі минулого. Оскільки «початок» та «кінець» у природних, екологічних системах досить умовно визначається, це майже невидима грань. Майже всі геологічні, біологічні процеси (на разі, сьогодні, відповідно й соціотехнологічні процеси) є відповідним продовженням, або «відповідно» на події попереднього періоду – таким чином постає потреба у реконструюючій, або «археологічній» екології відповідно. До речі, археологічний напрям в екологічних дослідженнях вже розвивається й існує вже певний час, але він мало примітний навіть для спеціалістів-біологів.

Питання часу та його впливу на природу привертало увагу з давніх часів. Відгуки цієї уваги ми вже знаходимо у працях Геракліта, Аристотеля, Августина, Оригена, які у традиціях своїх сучасників зупинялись окремо на цьому питанні. Пізніше питанню Часу присвятили свої праці Дж. Берклі, Г. Ляйбніц, Дж. Локк, І. Ньютон. Питанням часу, його характеристикам та властивостям присвятили свій досвід та час С. Кьєркегор, А. Бергсон, О. Шпенглер, Е. Гуссерль, Е. Тофлер, Ф. Фукуяма, С. Лем, І. Р. Пригожин, І. Стенгерс. З культурологічного погляду час досліджувала, наприклад, А. З. Чеботарьова, цікава робота О. В. Демидової (хоча вона й фізичного напрямку), а саме порівняльно-описовий аналіз досліджень у царині теорії фізичного простору – часу у радянський період за 1961–1988 рр., Я. В. Тараров [14]. Питанням еволюціонування та аналізу часу й такого феномену, як хроноклазм, приділяв увагу й М. І. Будико [3]. Часу та хронотопу присвятила увагу дисертаційним дослідженням Л. Г. Ілівицька, в онтологічному напрямі зробив А. В. Носков, час як гносеологічну категорію розглядала, наприклад, С. О. Ковальчук. При розгляді праць, автори яких займають ідеалістичну позицію, ми маємо змогу посылатися до аналізу думки О. Шимбальова [17] та К. Копейкіна, який писав, що для «осягнення природи часу нам необхідно насамперед зрозуміти, яким чином час втілюється у мові, сама природа якої сьогочасна» [5].

Метою статті є продовження відповідного дослідження у межах філософського осягнення майбутнього людської цивілізації. Сучасний стан розвитку науки та технології постає неоднозначним та складним явищем, бо технології та технологічні можливості

сучасного людства почали випереджувати теоретичні та пізнавально-споглядальні розробки, тобто ми створюємо технології та продукуємо, не маючи відповідно розробленої теоретичної та закріпленої бази відповідних знань. Керуючи виробничими процесами, ми не маємо спеціальних знань та спеціалістів відповідно до процесів, якими керуємо. Таким чином, знов актуальними є аналіз відповідної думки, що «Філософія не може і не мусить давати нам упевненість, але вона мусить розуміти сама себе та знати, що саме вона пропонує, і вона не повинна нічого віднімати, та й не обманювати людей, немовби все це ніщо» [6, с. 34].

Ми мусимо досліджувати питання, наукові інтереси якого певним чином пов'язані з екологічними та питаннями передбачення, при цьому розуміючи скерованість екологічних потреб не тільки на природу, але й на соціальне, на технологію та техногенне. Ми розуміємо, що ця мегадисципліна може бути актуально оцінена та зрозуміла саме через філософію з її універсальними засобами пізнання. Мотивації та потреби людини досить неоднозначні, бо вони й незмінні, й химерно змінні водночас. Спосіб життя та стиль, побут змінюється залежно від технологій, що виникають. Дещо вже ніколи не буде зрозумілим, виходячи з реалій сьогочасних технологій. Сюжет фільму, коли солдат розминувся з матір'ю на декілька хвилин підчас Вітчизняної війни й більше ніколи живим до неї не вернувся, весь трагізм незрозумілий для «покоління мобільного зв'язку». Оманлива та химерна влада миті та миттєвості, фатуму та випадковості здається ніколи не зрозуміється під час стабільності та дії сучасних технологій, та відповідно дещо залишить не створеним у духовному просторі цих людей. Загроза іде з боку заміни та підміни життєвих та ціннісно вмотивованих орієнтирів у суспільстві загальних потреб, вона змінює відчуття часу, його плинності та змінює відчуття часу у природних процесах.

Футурологія – це певною мірою дітище людського намагання заглянути у майбутнє, як близьке, так й далеке, яке виходить за межі біологічних можливостей до життя як окремої людини, так і цілих поколінь; також це результат виключно людської можливості фантазувати та уявляти. Суспільство з його виробничими механізмами матеріалізує на практиці (намагається) результати таких мрій, тобто намагається апробувати їх у вигляді нових машин, технологій, нових сортів рослин та порід тварин. Навіть у останні роки намагається бути подібним до Деміурга на рівні генних розробок (оправданих та неоправданих). Таким чином, утопія (як один з елементів

футурологічного уявлення) трансформується у практичне втілення. Все це відбувається завдяки властивості будувати не тільки практичні, але й теоретичні уможливлені моделі. Головні конструкти, якими та у яких при цьому оперують – це простір та ще більше це час. Таким чином, стає зрозумілим, навіщо нам потрібно звернутися до питання часу, досліджуючи філософські питання екології. Сучасна філософія більшою мірою зостається дітищем античної традиції, отже, пов'язана з ще більш стародавньою формою відповідного міфологічного світогляду. Таким чином, зрозуміла думка, що «міф – це інтерпретація реального світу, а казка лише протиставляє йому видимість «іншого» світу, зазвичай більш досконалого до здійснення будь-яких бажань. Конструктори міфів отримують з реальності окремі параметри й створюють з них сакральне ціле... бо реальність – сукупність безкінечної кількості параметрів, а культурна формація – це фільтр, скрізь який чітко споглядаються тільки деякі з них» [8, с. 136]. Міфічні стародавні грецькі сутності, за допомогою яких означували Час – це Хаос (на нашу думку як До-Часова сутність), Хронос, Кронос (Крон), пізніше у фінікійців він перетворився на Молоха та Сатурна стародавніх римлян. Міфотворча думка відповідно до розширення часової моделі додала ще й, хай і опосередковано, – Гею, Ереба, Ероса, Тартара, Нікту (Ніч), Харона. Відповідно до Гесіоду, Хаос, це «зіяння», тобто пуста, пустий простір, який існував до створення світу. У орфіків Хаос – породження Вічного Часу (Хроноса). Під Хаосом орфіки також розуміли безодню, у якій існували Ніч та Туман, який загустівши прийняв форму яйця, яке, розколовшись навпіл, створило Небо та Землю. Уявлення про Хаос як відсутність впорядкованості з'явилися значно пізніше. Хронос породив чотири стихії, деякі орфіки за подібним звучанням поєднували Хроноса та Кроноса, останній відображав перші уявлення про циклічність часу та зображувався у Нову добу старцем з косою у руках [10, с. 154-156]. На нашу думку, образ Харона може трактуватися як метафора зв'язку поміж часом, а пізніший символ коси – з уявленням про структуру часу та його властивість «закінчуватися» для смертної природи живого.

Незважаючи на той факт, що С. Кьєркегор був ідеалістом, до його розмислів про час та його устрій і властивості варто дослухатися: «У галузі історичної свободи перехід є певним станом. Але, для правильного розуміння цього не слід забувати про те, що настає через стрибок...отже, людина є синтезом *тимчасового* та *вічного*» [7, с. 181]. Нагадаємо, що час це форма існування мате-

ріальних об'єктів, яка характеризується такими якостями, як протяжність та тривалість, і поряд з простором виводиться з такого атрибуту матерії, як рух. Справді, що на побудову моделей простору та часу впливає картина світу та скерованість їх творця – матеріалістична, або ідеалістична. Таким чином, час у загальній моделі буде справді відмінно структурованим та зрозумілим. Але, на нашу думку, важливо при дослідженні футурології та екологічної футурології робити ще й аналіз мовних особливостей у описі розуміння часу.

Досить часто розглядаючи час, його описують за допомогою таких складових, як миттєвість та вічність. Ми вважаємо, що розподілення часу на минуле, сьогоденне та майбутнє є вдалим, таким чином, будується не тільки перспектива та ретроспектива, можливість до порівняння процесів та можливість бачити зміни й відмінності, навпаки, виявляти спільність чи подібність; але це означає, що ми мусимо не звертати увагу, наприклад, на думку С. Кьєркегора, «Коли час правильно визначають як безкінечну послідовність здається, що його з таким же успіхом можливо визначати як сучасне, минуле й майбутнє. Між тим, як таке визначення неправильне, якщо виходити з того, що воно закладене у самому часі, бо така відмінність з'являється тільки завдяки відношенню часу до вічності, як і завдяки віддзеркаленню вічності у часі» [7, с. 181–182]. С. Кьєркегор вважав час точкою опори для людської свідомості, але відповідно штучно виведеною самою людською свідомістю, йому ближче було розуміння будь-якої наступної миті як «вічно минаючого», тому в його моделі не було троїчного розділення часу та для уявлення, що «нескінченна послідовність часу постає безкрайнім, позбавленням змісту сучасним» та таким чином теперішнє це «вічне зникнення», а для думки Вічність – це дійсна знята послідовність» [7, с. 182]. Чи не цей потяг до *неосяжного Вічного* примушує частину футурологів та прогностиків до не протяжності вічного, а швидше до побудови прожектів, що є, безумовно, слабкою стороною футурології та прогнозування. Ми будуюмо майбутнє, виходячи з *власних* потреб *вчорашнього* знання, бо «сьогоднішнє» ще не настільки розповсюджене, і є прерогативою небагатьох, а наслідки прожектерства або невдалого планування – надбанням для більшості, навіть тієї частини суспільства, яка цього не бажала. Для Кьєркегора «мить означає теперішнє як таке, яке не має нічого минулого й нічого майбутнього, бо саме у цьому закладено недосконалість чуттєвого життя. Вічне також означає як те, що не має ні минулого, ні майбутнього, – у цьо-

му й постає досконалість вічного» [7, с. 183]. Хоча він й вважав, що відмінність у сприйнятті часу у різні епохи була присутньою, бо у Платона С. Кьєркегор вбачав відмінність у сприйнятті часу – «Те, що ми називаємо миттю, Платон означував раптовим (τὸ ἐξαίφνης)» [7, с. 183]. Але С. Кьєркегор був заручником власної картини світу та світогляду, тому вийти за межі уявлення найкращого у християнстві та перейти до критичного він так і не зміг [7, с. 183]. Нагадуючи про існування субстанційної та реляційної моделей, ми зазначаємо, що простір та час є константами будь-якої картини світу, бо саме за їх допомогою індивід отримує можливість відчувати та об'єктувати самого себе. З погляду сучасних дослідників, ХХ сторіччя дало домінування розуміння часу як умови задля можливості, як потенційної передумови суб'єктивності та об'єктивності у будь-якому їх модусі, про що свідчать думки, які знаходять у творах Гайдеггера [2, с. 662]. Розглядаючи питання філософії природи, ми мусимо розуміти, що на відміну від постійного пошуку саме означення людиною, поняття «природа» не змінюється, воно лише ширше розвивається у власному розумінні. Але природа належить до «гуманістичних систем», які включають до себе й людину. Фіксують три головних підходи до питання історичної взаємодії поміж людством та природою, міфологічний (у якому людина підкорюється природі), науково-технологічний (господство людини над природою) та формуючийся у наш час діалогічний [2, с. 654–655].

Свого часу С. Лем зазначав, що потрібно вивчати зв'язки, які породили «фантастику як безвідповідальну гру уяви з футурологією, відповідальною за кожний свій постулат у тому ж ступені, в якому несе свою відповідальність будь-яка наукова дисципліна» [8, с. 9], та аналіз з позицій літературних і семантичних, щоб побачити проблеми цивілізації, прогресу та культури [8, с. 10]. С. Лем доходить важливого висновку, що все, що нас оточує, описується, а відповідно, стає наочним саме через мову, а мови, як відомо, – національні. Відповідно, він доходить такого висновку – не кожна мова однаково описує як реальність, так й «інореальність», за допомогою англійської мови краще описувати техніку, але гумористичний опис майбутнього, на думку С. Лема, він відчував кращим у польській [8, с. 31–36]. До речі, у російській мові використовується слово «минута» на відміну від українського «хвилина», остання у звучанні подібна до «хвилі», а у хвилі дуже складно у природі дуже складно знайти початок та кінець, бо вона є частиною цілого безмежного Океану (це наше вільне використання мови, але воно має право на озву-

чення, бо наштовхує на подальші розмисли про націоспецифічне уявлення простору та часу). Але «парадигма мови – справа кропітка та делікатна, яку не можна форсувати» [8, с. 38]. Потрібно також звернути увагу, що структурування часу досить різноманітне: «у повсякденному житті ми оперуємо багатьма «видами» часу ... біологічний час ... особистий час ... природний час ... соціальний час ... історичний час. Видів часу з якими нам щодня доводиться стикатися, так багато, що досить часто між ними виникає певний конфлікт» [9, с. 35]. Розмірковуючи над питанням чи може бути панацеєю для нашого суспільства погляд у минуле, М. С. Назаренко розглядає його з погляду наративів сучасної епохи. Головною проблемою сьогодення з його думки є намагання змінити природні умови та світ під власні потреби [11, с. 67–68]. Посилаючись на З. Баумана він наводить думку останнього, що ознакою сучасного суспільства є те, що вся культура та виробництво скероване на забуття, але не запам'ятовування [11, с. 69]. З погляду на цю ідею, корисно буде зробити посилання на Б. В. Козака з аналізом мислення у працях Гайдеггера [4, с. 121]. Аналізуючи час, важливою постає й проблема розуміння еволюціонування та змін. З цього приводу ми звертаємося до роботи М. І. Будико та окрім того, на аналіз ним такого феномену, як хроноклазм [3, с. 17–48], досить цікавими є матеріали про феномен хроноклазм на електронних сайтах [12], [13]. Хоча, на наш погляд, там більше розмірковують над питанням, чому неможливо мандрувати у часі. Можливо, це є ознакою нашого часу, коли на зміну фантазії про втечу до майбутнього, ми тепер лякаємось його та воліємо залишатися у сьогоденні, де все відносно знайоме та звичне?

Наголосимо, що справедливою є думка С. Кьєркегора: «Чому б не навчилось одне покоління від іншого, істинно людяному жодне не може навчитися від попереднього. В цьому плані кожне покоління починає спочатку, у нього немає ніякої відмінної задачі від попереднього...» [6, с. 110]. Таким чином, ми доходимо висновку про необхідність при роботі з предметом футурології та саме з означенням меж та задач екологічної футурології, досліджуючи питання у площині філософії науки, філософії мови та відповідно притримуючись напряму філософії екології приділити велику увагу феномену Часу та його значенню при дослідженні та моделюванні науково-пізнавальних моделей. Водночас й екологічно скерованих футурологічних концепцій, оскільки майбутнє завжди поєднано з кожним з нас. Зміни у довкіллі та відповідно у кожному індивіді або навіть спільноті,

технологіях, не завжди відбуваються революційно, вони приходять повільно, їх шлях значно довший за сотні поколінь, бо кожна біологічна форма життя має свій власний годинник біологічного існування. Ми навіть вважаємо, що треба акцентувати увагу на такій ознаці матерії, як вічний потяг до змін, отже, кожна ланка біологічних видів та екологічних спільнот, популяцій гео- та геобіоценозів має власний час задля існування, який перетнути вдасться не всім формам життя (хоча у царстві тварин та рослин ми маємо змогу бачити представників реліктів, і саме це для нас, як виду, важливо з погляду попередження та надії – попередження про можливість незворотних змін та самознищення та надії на можливість існування. Якщо ми вважаємо, що майбутнє мусить бути природоохоронним, екологічно скерованим, нам потрібно враховувати, що екологічна футурологія мусить розглядатися й з погляду ціннісної скерованості та гносеологічного компоненту. Таким чином, матеріал та висновки, викладені у статі можливо успішно розвивати для подальших дослідів та моделювання теоретичних картин світу, розширяти межі філософського та екологічного знання.

Література:

1. Бадалян Л. Г., Криворотов В. Ф. История. Кризисы. Перспективы: Новый взгляд на прошлое и будущее [текст] / Л. Г. Бадалян, В. Ф. Криворотов ; под ред. и с предисл. Г. Г. Малинецкого. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – 288 с. (Синергетика: от прошлого к будущему. Будущая Россия).
2. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политекономика / главн. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников. – Минск : МФЦП, 2002. – 1008 с.
3. Бudyко М. И. Путешествие во времени: Сборник эссе [текст] / М. И. Бudyко – М. : Наука, 1990. – 288 с.
4. Козак Б. В. Мислення як горизонт [текст] / Б. В. Козак // Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11-12 жовтня 2012 року): Матеріали доповідей та виступів. – Черкаси : «ІнтролігаТОР», 2012. – 344 с. – С. 121–123.
5. Копейкин К. Время: путь в вечность [текст] / К. Копейкин // Замысел Бога в теориях физики и космологии. Время – The Time. – Выпуск № 2. – Санкт-Петербург : издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – 238 с. – С. 109–173.
6. Кьеркегор С. Страх и трепет [текст] / С. Кьеркегор // Страх и трепет ; пер. с лат. Н. Исаевой, С. Исаева. – М. : Республика, 1998. – 384 с. – С. 15–114.

7. Кьеркегор С. Понятие страха [текст] / С. Кьеркегор // Страх и трепет ; пер. с лат. Н. Исаевой, С. Исаева. – М. : Республика, 1998. – 384 с. – С. 115–250.

8. Лем С. Фантастика и футурология: в 2 кн. – Кн.1 [текст] / С. Лем ; пер. с пол. С. Н. Макареца под ред. В. И. Борисова. – М. : АСТ, 2008. – 591, [1] с.

9. Матицин О. Проблема відображення понять «час» і «позачасове» в образотворчому мистецтві Європи [текст] / О. Матицин // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острог : Видавництво національного університету «Острозька академія». – Вип. 11. – 2012. – 452 с. – С. 34–44.

10. Мифологический словарь: кн. для учителя / М. Н. Ботвинник, Б. М. Коган, М. Б. Рабинович, Б. П. Селецкий. – 4-е изд. испр. и перераб. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с., ил.

11. Назаренко М.С. Взгляд в прошлое как «кризисная панацея» [текст] / М. С. Назаренко // Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11-12 жовтня 2012 року): матеріали доповідей та виступів. – Черкаси : «ІнтролігаТОР», 2012. – С. 67 – 70, 344 с.

12. Режим доступу: електронний ресурс : ru.wikipedia.org/wiki/хроноклазм.

13. Режим доступу: електронний ресурс: ru.wikipedia.org/wiki/путешествие_во_времени.

14. Тараров Я. В. От универсума к мультиверсуму: взаимосвязь религии и космологии в вопросе метрического представления мира. [текст] / Я. В. Тараров // Замысел Бога в теориях физики и космологии. Время – The Time. – Выпуск № 2. – Санкт-Петербург : издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – 238 с. – С. 188–205.

15. Тоффлер Э. Шок будущего [текст] / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2008. – 557 с.

16. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции [текст] / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : АСТ, 2008. – 349 [3] с.

17. Шимбалева А. Существование мира и понятие времени в христианской традиции [текст] / А. Шимбалева // Замысел Бога в теориях физики и космологии. Время – The Time. – Выпуск № 2. – Санкт-Петербург : издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – 238 с. – С. 37–52.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», протокол № 3 від 30 жовтня 2012 року